

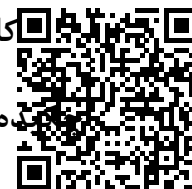
نقش سواد رسانه‌ای در آموزش و یادگیری هوش مصنوعی در مدارس

مهناز برخوردار، مریم عابدزاده

کارشناسی معارف اسلامی

کارشناسی ارشد گرافیک هنرآموز رشته های گرافیک و عکاسی منطقه آبیک استان قزوین

تحول دیجیتال، هوش مصنوعی به عنوان یکی از فناوری‌های بنیادین، ساختار نظام‌های آموزشی را دگرگون کرده و مفهوم یادگیری را با فرصت‌ها و چالش‌های تازه‌ای روبه‌رو ساخته است. در این میان، سواد رسانه‌ای به عنوان مجموعه‌ای از مهارت‌های شناختی، تحلیلی، انتقادی و اخلاقی، نقشی اساسی در مواجهه مؤثر با حجم گسترده اطلاعات و محتوای تولیدشده توسط الگوریتم‌های هوش مصنوعی ایفا می‌کند. پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش سواد رسانه‌ای در ارتقای کیفیت آموزش و یادگیری در مدارس مجهز به فناوری‌های هوش مصنوعی انجام شده است. این مطالعه به صورت مروری نظام‌مند و با تکیه بر منابع فارسی موجود، رابطه میان سواد رسانه‌ای و کاربردهای آموزشی هوش مصنوعی را تحلیل کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای نه تنها زمینه‌ساز تعامل آگاهانه دانش‌آموزان با سامانه‌های هوشمند آموزشی است، بلکه به تقویت تفکر انتقادی، خودتنظیمی یادگیری و استفاده اخلاقی از فناوری‌های نوین نیز کمک می‌کند. در پایان، مجموعه‌ای از پیشنهادها کاربردی برای ادغام سواد رسانه‌ای در برنامه درسی مدارس هوشمند و توانمندسازی معلمان ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: سواد رسانه‌ای، هوش مصنوعی، یادگیری، مدارس هوشمند، فناوری آموزشی، تفکر انتقادی.

۱. مقدمه

تحولات شتابان فناوری در قرن بیست و یکم، به ویژه ظهور و گسترش هوش مصنوعی، چهره آموزش و یادگیری را به صورت بنیادین تغییر داده است (قاسمی، ۱۳۹۹). مدارس امروز دیگر صرفاً نهادهایی برای انتقال دانش نیستند، بلکه به محیط هایی برای تعامل فعال یادگیرندگان با سیستم های هوشمند، محتوای چندرسانه ای و الگوریتم های یادگیری تطبیقی تبدیل شده اند. در چنین فضایی، دانش آموزان باید علاوه بر آشنایی با ابزارهای دیجیتال، توانایی تحلیل، ارزیابی و تولید محتوای رسانه ای را نیز کسب کنند (دهقانی، ۱۳۹۸).

سواد رسانه ای به عنوان یکی از مؤلفه های اصلی سواد قرن بیست و یکم، مجموعه ای از مهارت ها و شایستگی ها را در بر می گیرد که فرد را قادر می سازد در مواجهه با انبوه اطلاعات و پیام های رسانه ای، به گونه ای فعال، انتقادی و مسئولانه عمل کند (فلاح و کریمی، ۱۴۰۰). این مفهوم در بستر مدارس هوشمند و آموزش مبتنی بر هوش مصنوعی، اهمیتی دوچندان می یابد؛ زیرا سیستم های هوشمند با تحلیل داده های رفتاری یادگیرندگان، محتوای آموزشی را شخصی سازی می کنند و سواد رسانه ای در این میان، به ابزاری ضروری برای درک، ارزیابی و هدایت آگاهانه این فرایند تبدیل می شود (کریمی، ۱۴۰۱).

با وجود گسترش روزافزون کاربرد هوش مصنوعی در مدارس، هنوز شکاف قابل توجهی میان دسترسی به فناوری و توانمندی انتقادی دانش آموزان در مواجهه با محتوای تولید شده توسط این فناوری ها وجود دارد (اسلامی و نوری، ۱۴۰۱). از این رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش سواد رسانه ای در بهینه سازی فرایند یادگیری در مدارس مجهز به هوش مصنوعی انجام شده است.

۲. بیان مسئله

گسترش استفاده از ابزارهای هوش مصنوعی در مدارس، اگرچه فرصت های گسترده ای برای شخصی سازی یادگیری، ارزیابی هوشمند و دسترسی به منابع آموزشی فراهم کرده است، اما چالش های جدیدی نیز به همراه

آورده است. دانش‌آموزان در محیط‌های یادگیری هوشمند با حجم عظیمی از محتوای تولیدشده توسط الگوریتم‌ها، سیستم‌های توصیه‌گر و چت‌بات‌های آموزشی مواجه‌اند؛ محتوایی که بدون برخورداری از سواد رسانه‌ای کافی، ممکن است موجب سردرگمی، پذیرش غیرانتقادی اطلاعات و حتی آسیب‌های شناختی شود (سلطانی، ۱۴۰۰).

مسئله اصلی آن است که در بسیاری از مدارس کشور، برنامه درسی رسمی به‌صورت منسجم به آموزش سواد رسانه‌ای نمی‌پردازد و از سوی دیگر، معلمان نیز غالباً مهارت‌های لازم برای تلفیق این مفهوم با آموزش مبتنی بر هوش مصنوعی را ندارند (رضایی و مرادی، ۱۳۹۹). این شکاف می‌تواند سبب شود که دانش‌آموزان در استفاده از فناوری‌های هوشمند، تنها به مهارت‌های فنی بسنده کنند و از توانمندی‌های شناختی، انتقادی و اخلاقی لازم برای بهره‌برداری عمیق و مسئولانه از این فناوری‌ها محروم بمانند.

۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

اهمیت بررسی این موضوع از چند منظر قابل تبیین است:

نخست، منظر آموزشی: با حرکت نظام‌های آموزشی به‌سوی هوشمندسازی، سواد رسانه‌ای به یکی از پیش‌نیازهای اساسی برای اثربخشی این تحول تبدیل شده است (حیدری، ۱۴۰۲).

دوم، منظر اجتماعی: دانش‌آموزانی که از سواد رسانه‌ای برخوردارند، در برابر اطلاعات نادرست، تبلیغات الگوریتمی و محتوای مغرضانه تولیدشده توسط هوش مصنوعی مقاومت بیشتری نشان می‌دهند و به شهروندانی مسئول در فضای دیجیتال تبدیل می‌شوند (سلطانی، ۱۴۰۰).

سوم، منظر اخلاقی: بهره‌گیری از هوش مصنوعی در آموزش با موضوعاتی همچون حریم خصوصی، سوگیری الگوریتمی و مالکیت داده‌ها همراه است که درک آن‌ها نیازمند سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی است (صادقی و احمدی، ۱۴۰۲).

چهارم، منظر پژوهشی: با وجود اهمیت موضوع، پژوهش های فارسی منسجم که به طور خاص به رابطه میان سواد رسانه ای و یادگیری مبتنی بر هوش مصنوعی پرداخته باشند، اندک است و به بررسی های جامع تری نیاز دارد (مهرمحمدی، ۱۳۹۷).

۴. اهداف پژوهش

پژوهش حاضر با اهداف زیر انجام شده است:

۱. بررسی مفهوم سواد رسانه ای در بستر آموزش های هوشمند
۲. تحلیل نقش سواد رسانه ای در ارتقای کیفیت یادگیری در مدارس مجهز به هوش مصنوعی
۳. شناسایی مؤلفه های کلیدی سواد رسانه ای مرتبط با فناوری های هوشمند آموزشی
۴. ارائه راهکارهای کاربردی برای ادغام سواد رسانه ای در برنامه درسی مدارس

۵. روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع **مروری نظام مند** است و با رویکردی تحلیلی - توصیفی، متون علمی فارسی در حوزه سواد رسانه ای، هوش مصنوعی در آموزش و یادگیری دیجیتال را بررسی کرده است. در این مرور، مقالات، کتاب ها و گزارش های پژوهشی منتشر شده در فاصله سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۲ تحلیل شده اند. معیارهای ورود به مطالعه شامل ارتباط موضوعی با محورهای پژوهش، انتشار در منابع علمی معتبر داخلی و برخورداری از یافته های قابل استناد بوده است. در مجموع، ۱۲ منبع فارسی شامل کتاب های تخصصی و مقالات علمی مورد بررسی و ترکیب قرار گرفتند.

۶. پیشینه پژوهشی

دهقانی (۱۳۹۸) در کتاب «سواد رسانه‌ای در عصر دیجیتال» با رویکردی بنیادین به تبیین مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای در فضای دیجیتال پرداخته و بر ضرورت آموزش این مهارت‌ها از دوران کودکی تأکید کرده است. فلاح و کریمی (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان «نقش سواد رسانه‌ای در نظام آموزشی» نشان داده‌اند که میان سطح سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان و عملکرد تحصیلی آنان رابطه معناداری وجود دارد.

قاسمی (۱۳۹۹) در مقاله «هوش مصنوعی و آموزش: فرصت‌ها و چالش‌ها» به بررسی ظرفیت‌های هوش مصنوعی در شخصی‌سازی یادگیری پرداخته و بر ضرورت توانمندسازی یادگیرندگان برای تعامل آگاهانه با این فناوری تأکید کرده است. اسلامی و نوری (۱۴۰۱) نیز در پژوهش خود درباره سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی دانش‌آموزان، نشان داده‌اند که آموزش سواد رسانه‌ای، توانایی تحلیل انتقادی پیام‌ها را به‌طور معناداری افزایش می‌دهد.

مهرمحمدی (۱۳۹۷) در اثر خود با عنوان «تحول در نظام‌های آموزشی با فناوری‌های نوین» چارچوبی نظری برای درک تحولات آموزشی در عصر دیجیتال ارائه کرده و جایگاه سواد رسانه‌ای را در این تحول تبیین کرده است. صادقی و احمدی (۱۴۰۲) نیز با تمرکز بر کاربرد هوش مصنوعی در یادگیری شخصی‌سازی‌شده، بر نقش سواد اطلاعاتی در اثربخشی این سیستم‌ها تأکید کرده‌اند.

سلطانی (۱۴۰۰) در کتاب «سواد رسانه‌ای و شهروند دیجیتال» پیوند میان سواد رسانه‌ای و مسئولیت‌پذیری اجتماعی در فضای دیجیتال را بررسی کرده است. رضایی و مرادی (۱۳۹۹) نیز در پژوهش خود با عنوان «ارزیابی سواد رسانه‌ای معلمان» نشان داده‌اند که سطح سواد رسانه‌ای معلمان، عامل مهمی در کیفیت آموزش دیجیتال است.

کریمی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای درباره مدارس هوشمند، به نقش هوش مصنوعی در تحول فرایند یادگیری پرداخته و حیدری (۱۴۰۲) در کتاب «سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در مدارس» راهکارهایی برای ادغام این آموزش‌ها در برنامه درسی ارائه کرده است. زارعی و کمالی (۱۴۰۰) نیز در پژوهش خود درباره آموزش سواد رسانه‌ای در دوره

متوسطه، الگویی مفهومی برای طراحی برنامه درسی سواد رسانه‌ای پیشنهاد داده‌اند. در نهایت، فتحی (۱۴۰۱) در پژوهش «آینده آموزش با هوش مصنوعی» به آینده‌پژوهی آموزش در عصر هوش مصنوعی پرداخته است.

۷. یافته‌ها

بر اساس مرور نظام‌مند منابع پژوهشی، یافته‌های کلیدی این پژوهش در محورهای زیر قابل دسته‌بندی است:

۷-۱. سواد رسانه‌ای به عنوان زیربنای تعامل مؤثر با هوش مصنوعی

سامانه‌های هوش مصنوعی آموزشی با تحلیل رفتار یادگیرندگان، پیشنهادهایی ارائه می‌دهند که درک ماهیت و محدودیت‌های آن‌ها نیازمند سواد رسانه‌ای است (قاسمی، ۱۳۹۹). دانش‌آموزانی که از این سواد برخوردارند، بهتر می‌توانند میان توصیه‌های الگوریتمی و نیازهای واقعی یادگیری خود تمایز قائل شوند.

۷-۲. ارتقای تفکر انتقادی و خودتنظیمی یادگیری

یافته‌های اسلامی و نوری (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که آموزش سواد رسانه‌ای، تفکر انتقادی دانش‌آموزان را در مواجهه با محتوای دیجیتال تقویت می‌کند. این توانمندی در محیط‌های یادگیری هوشمند، به یادگیرندگان کمک می‌کند تا به جای پذیرش منفعلانه خروجی‌های هوش مصنوعی، آن‌ها را ارزیابی و تحلیل کنند.

۷-۳. کاهش آسیب‌های شناختی و اطلاعاتی

سلطانی (۱۴۰۰) تأکید می‌کند که سواد رسانه‌ای نوعی سپر محافظتی در برابر اطلاعات نادرست، محتوای مغرضانه و تله‌های شناختی فضای دیجیتال است. این نقش در عصر هوش مصنوعی، که تولید محتوای جعلی و فریبنده آسان‌تر شده، اهمیت ویژه‌ای دارد.

۷-۴. توانمندسازی معلمان به عنوان تسهیل‌گران یادگیری

رضایی و مرادی (۱۳۹۹) نشان داده‌اند که معلمان برخوردار از سواد رسانه‌ای، توانایی بیشتری در طراحی تجربه‌های یادگیری مبتنی‌بر هوش مصنوعی دارند و می‌توانند نقش میانجی مؤثری میان فناوری و یادگیرنده ایفا کنند.

۵-۷. ضرورت بازتعریف برنامه درسی

حیدری (۱۴۰۲) و زارعی و کمالی (۱۴۰۰) بر این باورند که برنامه درسی مدارس باید به گونه‌ای بازتعریف شود که سواد رسانه‌ای در پیوند با سواد دیجیتال و سواد هوش مصنوعی آموزش داده شود. این ادغام باید از دوره ابتدایی آغاز شده و به صورت تدریجی تا دوره متوسطه تعمیق یابد.

۶-۷. ملاحظات اخلاقی و شهروندی دیجیتالی

صادقی و احمدی (۱۴۰۲) نشان داده‌اند که سواد رسانه‌ای زمینه‌ساز درک مسائل اخلاقی مرتبط با هوش مصنوعی، از جمله حریم خصوصی، سوگیری الگوریتمی و مسئولیت‌پذیری در تولید و اشتراک‌گذاری داده‌ها است.

۸. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که سواد رسانه‌ای به عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادین آموزش و یادگیری با هوش مصنوعی در مدارس، نقشی چندبعدی و غیرقابل جایگزین دارد. این سواد نه تنها ابزاری برای مواجهه ایمن و مؤثر با فناوری‌های هوشمند است، بلکه بستری برای پرورش شهروندانی متفکر، انتقادی و مسئول در عصر دیجیتال فراهم می‌کند. در غیاب سواد رسانه‌ای، حتی پیشرفته‌ترین سامانه‌های هوش مصنوعی نیز نمی‌توانند به اهداف آموزشی مطلوب دست یابند و ممکن است به آسیب‌های شناختی، اطلاعاتی و اخلاقی منجر شوند.

همچنین روشن شد که تحقق این هدف، نیازمند هم‌افزایی میان سیاست‌گذاری آموزشی، برنامه درسی، توانمندسازی معلمان و فرهنگ‌سازی در سطح مدارس است. همان‌گونه که فتحی (۱۴۰۱) نیز تأکید می‌کند،

آینده آموزش در گرو تلفیق هوشمندانه فناوری با توانمندی های انسانی است و سواد رسانه ای، پل ارتباطی میان این دو به شمار می رود.

۹. پیشنهادات کاربردی

بر اساس یافته های پژوهش، پیشنهادهای زیر برای نظام آموزشی کشور قابل ارائه است:

۱. ادغام سواد رسانه ای در برنامه درسی رسمی:

پیشنهاد می شود واحدهای درسی مستقل یا تلفیقی با موضوع سواد رسانه ای، تفکر انتقادی و اخلاق هوش مصنوعی در همه دوره های تحصیلی گنجانده شود (زارعی و کمالی، ۱۴۰۰).

۲. برگزاری دوره های توانمندسازی برای معلمان:

وزارت آموزش و پرورش باید دوره های ضمن خدمت ویژه ای را برای ارتقای سواد رسانه ای و سواد هوش مصنوعی معلمان طراحی و اجرا کند (رضایی و مرادی، ۱۳۹۹).

۳. طراحی محیط های یادگیری تعاملی:

مدارس باید با بهره گیری از سیستم های هوش مصنوعی، فرصت هایی برای تحلیل، ارزیابی و تولید محتوای رسانه ای در اختیار دانش آموزان قرار دهند (کریمی، ۱۴۰۱).

۴. تدوین چارچوب اخلاقی برای استفاده از هوش مصنوعی در مدارس:

شوراهای آموزشی لازم است با همکاری متخصصان اخلاق فناوری، دستورالعمل های شفاف برای استفاده مسئولانه از هوش مصنوعی تدوین کنند (صادقی و احمدی، ۱۴۰۲).

۵. ایجاد آزمایشگاه های سواد رسانه ای در مدارس:

تجهیز مدارس به آزمایشگاه‌هایی که در آن‌ها دانش‌آموزان بتوانند به صورت عملی با چالش‌های اطلاعاتی و رسانه‌ای روبه‌رو شوند، می‌تواند مهارت‌های تحلیلی آنان را تقویت کند (حیدری، ۱۴۰۲).

۶. مشارکت خانواده‌ها:

برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای والدین با هدف ارتقای سواد رسانه‌ای خانواده‌ها و همسوسازی آن با آموزش‌های مدرسه پیشنهاد می‌شود (دهقانی، ۱۳۹۸).

۷. ارزیابی مستمر سواد رسانه‌ای:

طراحی ابزارهای سنجش استاندارد برای ارزیابی دوره‌ای سطح سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان و معلمان ضروری است (فلاح و کریمی، ۱۴۰۰).

۸. توسعه پژوهش‌های بومی:

حمایت از پژوهش‌های بومی در حوزه سواد رسانه‌ای و هوش مصنوعی در آموزش، زمینه تدوین الگوهای متناسب با فرهنگ ایرانی-اسلامی را فراهم می‌کند (مهرمحمدی، ۱۳۹۷).

منابع

دهقانی، ا. (۱۳۹۸). *سواد رسانه‌ای در عصر دیجیتال*. تهران: انتشارات سروش.

فلاح، م.، و کریمی، ف. (۱۴۰۰). نقش سواد رسانه‌ای در نظام آموزشی. *فصلنامه رسانه و ارتباطات*، ۸(۲)، ۴۵-۶۸.

قاسمی، ح. (۱۳۹۹). هوش مصنوعی و آموزش: فرصت‌ها و چالش‌ها. *فصلنامه فناوری آموزشی*، ۵(۴)، ۲۳-۴۱.

اسلامی، ر.، و نوری، م. (۱۴۰۱). سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی دانش‌آموزان. *فصلنامه علوم تربیتی*، ۱۲(۳)، ۸۹-۱۱۰.

مهرمحمدی، م. (۱۳۹۷). تحول در نظام های آموزشی با فناوری های نوین. تهران: انتشارات مدرسه.

صادقی، ک.، و احمدی، ع. (۱۴۰۲). کاربرد هوش مصنوعی در یادگیری شخصی سازی شده. مجله فناوری و آموزش، ۹(۱)، ۵۵-۷۲.

سلطانی، م. (۱۴۰۰). سواد رسانه ای و شهروند دیجیتال. تهران: نشر چاپار.

رضایی، ا.، و مرادی، ح. (۱۳۹۹). ارزیابی سواد رسانه ای معلمان. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۳۷(۲)، ۱۱۲-۱۳۰.

کریمی، م. (۱۴۰۱). هوش مصنوعی در مدارس هوشمند. مجله نوآوری های آموزشی، ۶(۲)، ۳۳-۵۰.

حیدری، س. (۱۴۰۲). سواد رسانه ای و اطلاعاتی در مدارس. تهران: انتشارات مدرسه.

زارعی، ع.، و کمالی، ن. (۱۴۰۰). آموزش سواد رسانه ای در دوره متوسطه: طراحی الگوی برنامه درسی. فصلنامه برنامه درسی، ۱۵(۴)، ۷۸-۹۵.

فتحی، و. (۱۴۰۱). آینده آموزش با هوش مصنوعی. فصلنامه مطالعات آموزش و یادگیری، ۱۰(۳)، ۴۱-۶۰.